

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-3-4.8>

Білоричий Г.О.,
кандидат юридичних наук
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи

СУТНІСТЬ І ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ГАРАНТІЙ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

ESSENCE AND LEGAL NATURE OF GUARANTEES OF CITIZENS 'ELECTORAL RIGHTS

У даній науковій статті висвітлюється питання феномену гарантій виборчих прав громадян. Зазначається, що виборчі права належать до категорії політичних прав і свобод людини та відіграють вирішальну роль у функціонуванні механізму демократії, передусім у частині безпосередньої участі громадян в управлінні державними і суспільними справами. Наголошується на важливості гарантій як обов'язкової умови реальності виборчих прав громадян. Розглядається дефініція «гарантій» в різних вимірах, що відображає багатоаспектність та багатогранність гарантій. Констатується наразі відсутність у сучасній вітчизняній юридичній науці єдиного уніфікованого підходу до визначення поняття «гарантії виборчих прав громадян», що певною мірою ускладнює застосування даного терміна в законотворчій роботі. Тому в даній науковій статті запропоновано авторське визначення гарантій виборчих прав громадян як системи заходів, способів, прийомів та форм, які вживаються (запроваджуються) державою та формалізовані нею у відповідних нормативно-правових актах, що спрямовані на створення сприятливих умов для безперешкодної та повноцінної реалізації усіма дієздатними громадян наданих їм конституцією та законами виборчих прав, а в разі порушення – на повноцінне і якнайшвидше відновлення. Уточнено сутність та з'ясовано юридичну природу гарантій виборчих прав громадян. Підкреслено, що за своєю природою гарантії виборчих прав громадян є політико-правовими, оскільки, з одного боку, забезпечують реалізацію політичного права особи – права обирати і бути обраним, а з іншого – знаходять своє юридичне закріплення в конституції та інших законодавчих актах. Проаналізовано взаємозалежність виборчих прав громадян та державних гарантій цих прав. Наголошується, що наразі гарантії виборчих прав доречно досліджувати в контексті більш широкого поняття – механізму забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права, гарантії, виборчі права, суб'єкт, вибори, конституція, держава, реалізація, забезпечення.

This scientific article covers the question of the phenomenon of guarantees of electoral rights of citizens. It is noted that the voting rights refer to the category of political rights and human freedoms and play a decisive role in the functioning of the mechanism of democracy, primarily in terms of direct participation of citizens in government and public affairs. The importance of guarantees as a mandatory condition for the reality of the voting rights of citizens is noted. The definition of "guarantees" in different dimensions, reflecting multi-term and multifaceted warranties, is considered. As long as the absence in modern domestic legal science of a single unified approach to the definition of the concept of "guarantees of electoral rights of citizens", which makes it difficult to use this term in legislative work. Therefore, this scientific article proposes the author's definition of guarantees of electoral rights of citizens as a system of measures, methods, techniques and forms that are used (introduced) by the state and formalized in relevant regulatory acts aimed at creating favorable conditions for the unhindered and full implementation of all capable The citizens provided by him by the Constitution and the laws of electoral rights, and in case of violation, on a full and speedy restoration. The essence is clarified and the legal nature of guarantees of electoral rights of citizens is clarified. It is emphasized that by nature the guarantees of the electoral rights of citizens are political and legal, since, on the one hand, it is to implement the political law of a person – the right to elect and be elected, and on the other, they find their legal consolidation in the Constitution and other legislation. Analyzed the interdependence of the election rights of citizens and state guarantees of these rights. It is noted that now guarantees of electoral rights be appropriate to investigate in the context of a broader concept – the mechanism of ensuring the fundamental rights and freedoms of man and citizen.

Key words: rights, guarantees, electoral law, subject, election, constitution, state, realization, provision.

Із моменту поширення демократії як способу співіснування громадянина, суспільства і держави одним з найбільш актуальних питань залишається участь колегіального носія суверенітету – народу – у здійсненні публічної влади.

Право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, як відомо, закріплено у ст. 38

Основного Закону нашої держави. Але однієї конституційної формалізації виборчого права наразі недостатньо для повноцінної і безперешкодної участі громадян у виборах і референдумах у реаліях сьогодення. Юридичними інструментами забезпечення цього суб'єктивного політичного права виступають гарантії виборчих прав громадян. Невизнання державою гарантій має наслідком неможливість створення належних умов для реалізації громадянами своїх виборчих прав, а відтак і коректне функціонування механізму їх забезпечення.

Виходячи з неабиякої важливості виборчого права як одного з фундаментальних політичних прав сучасної людини, актуальність відповідних гарантій цього права завжди залишатиметься на порядку денному усіх вищих органів публічної влади, передусім парламенту. З іншого боку, гарантії виборчих прав виступали й виступають перманентним центром привернення уваги наукової спільноти.

Теоретико-правові аспекти гарантій виборчих прав громадян неодноразово ставали предметом наукових досліджень у працях низки вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі конституційного права та науки прав людини, зокрема В.В. Букача, А.В. Васіна, А.В. Грабильнікова, І.В. Дробуш, А.М. Кононова, А.Ю. Олійника, В.Ф. Погорілка, О.В. Пушкіної, О.І. Радченка, О.Ф. Скакун, О.М. Стаднік, В.О. Серьогіна, Л.В. Ткачук, Ю.М. Тодики, А.І. Француз та деяких інших.

Попри наявність численних досліджень конституційно-правового феномену гарантій виборчих прав громадян, їхній водночас складний і багатогранний характер, унікальне місце в механізмі захисту основних прав і свобод людини права змушує вчергове повернутися до питання їхнього змісту та юридичної природи.

Відтак метою даної статті є уточнення змісту та з'ясування юридичної природи гарантій виборчих прав громадян у контексті конституційного механізму забезпечення основних прав і свобод людини.

Загальновизнана класифікація основних прав і свобод людини передбачає їхній поділ за сферою реалізації на декілька груп. Однією з таких груп виступають політичні права і свободи.

Завдяки політичним правам особа має можливість бути залученою до політичного життя своєї країни. Ця залученість може набувати різноманітних форм: від права голосувати на виборах до права на участь у мирних мітингах. Цей принцип реалізується передусім за допомогою такої категорії, як політичні права людини. Саме вони дають людині можливість бути включеним в політичне життя тієї чи іншої держави. Політичні права та свободи – це можливість людини брати участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій та інших об'єд-

нань громадян політичного спрямування. Вони є невід'ємними і невідчужуваними у визначених законом межах і належать кожній особі через її людську природу [1, с. 129].

Чільне місце серед основних політичних прав посідають виборчі права громадян. Саме виборче право надає особі можливість взяти участь в управлінні суспільними і державними справами. Вибори наразі є одним із найпоширеніших механізмів формування органів державної влади і місцевого самоврядування в усьому світі. Крім того, вони є відмінною рисою демократії як найбільш людиноцентричного політичного (державного) режиму.

Будь-яке право людини, і виборче право не є винятком, передбачають певні її можливості у визначеній сфері суспільних відносин. Закріплення права особи в основному законі чи будь-яке його визнання державою само по собі ще не є запорукою того, що його носій зможе ним безперешкодно й у повному обсязі скористатися. Існування одного суб'єктивного права, як свідчить досвід різних країн, недостатньо для цього. Перешкоди на шляху реалізації права можуть бути різними, починаючи від протидії з боку самої держави і закінчуючи перепонами, створеними іншими суб'єктами правовідносин – громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями тощо.

У багатьох країнах світу закріплені в основних чи звичайних законах права і свободи громадян досить часто так і залишаються суто номінальними, тобто виключно «на папері». Декларативність закріплених чи в інший спосіб визнаних державою прав і свобод своїх громадян посилюється її відмовою від реального втілення їх у життя, створенням штучних перешкод на шляху реалізації. Таким чином, держава свідомо перетворює нею ж формалізовані права у звичайну фікцію. Прикладом такого підходу до розуміння суті та призначення основних прав і свобод людини можуть служити держави, де панує недемократичний, авторитарний чи тоталітарний політичний режим: Корейська Народно-демократична Республіка, Сирія, Афганістан, Демократична Республіка Конго, Куба (до недавнього часу), частково Китайська Народна Республіка та Російська Федерація та деякі інші. Такий стан з дотриманням прав і свобод людини, на нашу думку, зумовлений відсутністю або недостатністю гарантій для їх безперешкодної і повноцінної реалізації.

Результативність реалізації суб'єктивного права безпосередньо залежить від наявності чи відсутності відповідних умов реалізації. Такі умови, вочевидь, має створити держава. Вони є частиною більш широкого поняття – гарантій.

У юридичній науці наразі відсутнє єдине розуміння цієї дефініції, що, втім, і не дивно, враховуючи багатогранність і багатоаспектність цього феномену.

«Термін «гарантія» походить від фр. «garantie» та в перекладі українською означає «забезпечення; запорука; умова, що забезпечує що-небудь» [2, с. 180].

Гарантії прав і свобод у теорії конституційного права розглядають по-різному, зокрема як: а) один із основних принципів конституційно-правового статусу особи чи елемент правового статусу людини; б) систему норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина в) обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні та культурні умови для реалізації її прав і свобод, а також діяльність міжнародних і державних організацій із захисту прав людини г) умови та засоби, що створює держава громадянам для здійснення ними своїх основних прав; д) систему умов, способів та засобів, що забезпечують всім і кожному рівні правові можливості для виявлення, придбання та реалізації своїх прав і свобод; е) сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод для їх повного або неналежного здійснення; є) явища, що сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист; ж) цілісну систему юридично-соціальних заходів різної функціональної спрямованості, якій притаманне переведення в практику соціальних відносин нормативних установок законодавця; з) суть вираження соціальної відповідальності держави, обов'язків її органів і посадових осіб створювати всі необхідні умови для реалізації громадянами своїх прав і свобод та надання особі надійного інструментарію їх охорони та захисту; і) створення таких правових інститутів, які юридичними засобами забезпечували б можливість реалізації прав і виконання обов'язків, а також закріплювали б і охороняли права громадян від порушень з боку окремих посадових осіб, державних органів і громадян [3].

М.М. Мацькевич визначає гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні як засновану на врахуванні та реалізації закономірностей суспільного розвитку діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань, міжнародних організацій та окремих осіб (матеріальний зміст), що спрямована на створення сприятливих умов для повного та безперешкодного здійснення культурних прав і свобод, які мають на меті досягнення певного соціального блага у сфері культурних відносин., забезпечення їх ефективною охороною та результативного захисту від порушень будь-якими суб'єктами, забезпечення ефективного відновлення цих прав і свобод у випадках порушень, а також притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, що протиправно порушу-

ють ці права та свободи особи (функціональний зміст) [4, с. 225].

Вважаємо запропоноване вище визначення поняття гарантій прав і свобод не дуже гармонійним, що переобтяжене його розподілом на дві структурні частини: матеріальний і функціональний зміст.

Крім того, вважаємо, що гарантії спрямовані не на власне права і свободи громадян, а на їхню належну реалізацію. Тому, з точки зору формальної логіки, мова має йти не про гарантії прав і свобод людини, а про гарантії їх реалізації.

Більш лаконічним, хоча і не позбавленим дискусійних положень, видається визначення поняття гарантій суб'єктивних прав людини, запропоноване Ю. Коцан-Олинець, під якими вона розуміє політичні, економічні, соціальні, юридичні та інші засоби, які забезпечують постійне вдосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів, їх реальне здійснення [5, с. 15]. Навряд чи можна вважати вдалою тезу про спрямування гарантій на «постійне вдосконалення змісту суб'єктивних прав та інтересів». Кінцевою метою запровадження будь-яких гарантій прав і свобод людини, на нашу думку, є створення належних умов для повного й безперешкодного здійснення людиною належних їй (визнаних законодавчо) прав і свобод.

У європейському праві під гарантіями прав і свобод людини (у вузькому, юридичному сенсі) розуміють засоби захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди [6, с. 460]. У даному випадку, на наше переконання, мова має йти не лише про захист, а й про охорону прав і свобод. Якщо сюди додати ще й поновлення порушених прав, то в такій сукупності можна говорити про те, що гарантії спрямовані на забезпечення суб'єктивних прав і свобод.

О.Ф. Скакун вважає гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [7, с. 76]. Вважаємо, що в даному випадку, по-перше, все ж таки доцільно говорити, як вже зазначалося вище, саме про гарантії реалізації прав і свобод, а по-друге, визначати об'єктом, на який спрямовані гарантії, виключно права і свобода, залишаючи за дужками обов'язки, умови виконання яких мають дещо іншу правову природу.

Деякі науковці, досліджуючи гарантії прав і свобод людини, додають до їхньої характеристики термін «правозахисні», визначаючи їх загалом як сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на забезпечення й реалізацію її прав, обов'язків, свобод та інтересів, на усунення можливих причин і перешкод їх непов-

ного або неналежного здійснення [8, с. 76]. Але ж призначення гарантій апіорі полягає в захисті, але не тільки в ньому, а ще й у охороні та поновленні порушених прав і свобод людини.

Для визначення дефініції поняття «гарантії конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії» важливими є такі критерії, як система їхніх умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права, спеціальні гарантії конституційного права на свободу об'єднання в політичні партії – система правових умов, засобів та способів реалізації, охорони та захисту цього права [9, с. 39].

Визначення поняття «гарантії» в інших, зокрема суміжних, галузях національного права схоже за змістом у конституційному праві. Так, у науці адміністративного процесу під адміністративно-процесуальними гарантіями прав та свобод громадян розуміють передбачені законодавством правові засоби та способи, що забезпечують реалізацію, охорону і захист прав та свобод громадян і спрямовані на законний хід і результати процесу [10, с. 15].

В адміністративному праві під адміністративно-правовими гарантіями захисту законних інтересів громадян у сфері власності потрібно розуміти сукупність юридичних інструментів (норм права, правозастосовної діяльності, індивідуальних юридичних актів), що дають можливість громадянину самостійно або за сприяння органів публічного управління чи громадських формувань забезпечити реалізацію потреб, пов'язаних із набуттям та збереженням об'єктів права власності, здійснити протидію правопорушенням, відновити правові можливості у цій сфері, відшкодувати заподіяну шкоду [11, с. 413].

Більш розгорнуте визначення поняття «гарантії» в адміністративному праві наводить В.З. Чорнописька. Так, на її думку, адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій – це система спеціальних адміністративно-правових умов, способів, засобів використання, дотримання, виконання, застосування правових норм релігійними організаціями та нейтралізації загроз щодо їхньої діяльності, попередження та припинення адміністративних правопорушень, іншої протиправної діяльності щодо цих інституцій та покарання винних за їх вчинення, відновлення їх порушених прав. Гарантії-способи реалізації правового статусу релігійних організацій є сукупністю визначених адміністративно-правовими актами процедур, що можуть реалізуватися органами публічного управління чи самими релігійними організаціями для забезпечення реалізації їхніх прав [12, с. 22]. У даному випадку цілком доречно уточнити запропоноване визначення, адже йдеться, насамперед, про створення умов та застосування засобів із метою саме безперешкодного використання носіями належних їм прав і свобод.

У науці трудового права юридичні гарантії трудових прав працівників визначають як таку систему умов, засобів, способів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати ці права, забезпечувати їхню безперешкодну реалізацію та виконання кореспондуючих з останніми обов'язків [13, с. 42]. Загалом влучне й обґрунтоване визначення поняття «гарантії» не позбавлене певних можливостей для вдосконалення. Зокрема, маємо зауважити, що гарантії спрямовані не тільки на охорону та захист прав, але й на їх відновлення в разі можливого порушення.

У науці теорії держави і права І.Й. Магновський розкриває зміст дефініції «гарантії прав і свобод» за допомогою притаманних їм ознак. На його думку, «гарантії прав і свобод виражають досягнуту ступінь розвитку сфер життя як окремо взятої особи, так суспільства в цілому. Їм притаманні, на наш погляд, ряд ознак: нормативність, доцільність, формальна визначеність, виступають втіленням справедливості, системність, фундаментальність, безперервність дії, значущість, забезпеченість державою, універсальність, пріоритетність, індивідуальність дії» [14, с. 11]. Проте такий оригінальний підхід до визначення поняття не повністю розкриває зміст гарантій реалізації прав і свобод людини.

Найбільш вдалими, хоча й не бездоганими, можна вважати визначення гарантій, сформульоване О.І. Радченко. Він визначає гарантії реалізації депутатських повноважень як систему спеціальних заходів соціально-економічного, політичного, організаційно-інформаційного та особистого характеру, передбачених державою у відповідних нормативно-правових актах, за допомогою яких створюються належні умови для безперешкодної реалізації депутатом своїх повноважень у повному обсязі [15, с. 170].

Дійсно, в даному випадку важливо акцентувати увагу на тому факті, що об'єктом, на який спрямована дія гарантій, є не права і свободи людини як такі, а їх реалізація, тобто фактичне втілення в повсякденне життя людини. Відтак ми маємо оперувати більш коректною дефініцією – «гарантії реалізації прав і свобод людини».

Не можемо не погодитися з висновками Л.Л. Богачової, яка, провівши порівняльне дослідження джерел європейського та національного права, наголосила на тому, що за змістом гарантій прав людини, передбачених українським законодавством, зорієнтовані на європейські правові стандарти. Суттєві відмінності спостерігаються в механізмах реалізації таких гарантій. Якщо в межах європейського правового простору вони є дієвими, доступними та ефективними, то Україна робить тільки перші кроки в напрямі надання їм реального характеру. Запозичення позитивного досвіду європейських країн у забезпеченні

прав людини має стати першочерговим завданням держави, яка проголосила себе демократичною, соціальною і правовою і визнала права і свободи людини та їх гарантії такими, що визначають зміст і спрямованість її діяльності [16, с. 69–70].

У будь-якому випадку, за своєю політико-правовою природою гарантії, по-перше, є державними, оскільки встановлюються з боку останньої, а по-друге – конституційно-правовими, через те що у формалізованому вигляді містяться в Конституції та законах України [15, с. 110].

Більшість вчених вважає, що гарантії є складовою частиною механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина, який включає поряд із зазначеними гарантіями й інші соціально-правові інститути [17, с. 74]. Зокрема, зазначається, що складовими елементами механізму забезпечення прав і свобод особи є правовий статус, юридичні гарантії прав і свобод та загальносоціальні умови [18, с. 3–8]. Аналогічної думки дотримуються також М. Лаврик, Є. Хазов [19, с. 26; 20, с. 32] та інші. Т. Заворотченко із цього приводу зазначає, що поняття конституційно-правового механізму більш широке, ніж поняття конституційно-правової гарантії, і воно включає в себе поряд з іншими складовими частинами і гарантії. Тому треба відрізнити гарантії від механізму захисту прав і свобод людини і громадянина [10, с. 25–26]. Треба зазначити, що цей підхід є правильним

та вдалим, оскільки гарантії не можуть існувати окремо від механізму.

Проаналізувавши різноманітні підходи вітчизняних науковців до питання визначення поняття гарантії, доцільно зупинитися на такому його визначенні: гарантії реалізації виборчих прав людини – це система заходів, способів, прийомів та форм, які вживаються (запроваджуються) державою та формалізовані нею у відповідних нормативно-правових актах, що спрямовані на створення сприятливих умов для безперешкодної та повноцінної реалізації усіма дієздатними громадян наданих їм конституцією та законами виборчих прав, а в разі порушення – на повноцінне і якнайшвидше відновлення.

Феномен гарантії реалізації виборчих прав людини є багатоаспектним. Вона виявляється, насамперед, у їхній різноманітності. Відтак важливо упорядкувати систему вищезгаданих гарантії. У цьому контексті варто зауважити, що всі гарантії є відображенням механізму забезпечення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина. Через цю обставину вивчення різних аспектів гарантії виборчих прав громадян ще досить тривалий час буде одним з основних трендів юридичної науки в Україні. Зокрема, предметом подальших наукових досліджень мають стати, на нашу думку, питання упорядкування усього наявного нині масиву гарантії виборчих прав громадян в Україні та формування цілісної їх системи.

Список використаних джерел:

1. Гураль Л. Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2016. Вип. 10. С. 125–130.
2. Тодька Ю.Н., Тодька О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Ін Юре, 2004. 368 с.
3. Букач В. Інституційні гарантії конституційних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний Журнал*. 2012. № 9. URL: <http://www.justian.com.ua/article.php?id=3874>.
4. Мацькевич М.М. Поняття гарантії конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2014. № 3. С. 219–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_3_37.
5. Коцан-Олинець Ю.Я. До питання про гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасне теоретико-правове узагальнення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 12–16.
6. Право Европейского Союза : учеб. для вузов / под ред. С.Ю. Кашкина. Москва : Изд-во Юрайт: Высшее образование, 2010. 1119 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. 3-тє вид. Київ : Алерта, 2012. 524 с.
8. Ткачук Л.В. Правозахисні гарантії прав людини в Україні: теоретико-правова характеристика. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 73–77.
9. Осауленко С. Гарантії права громадян на свободу об'єднання у політичні партії. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 34–42.
10. Пабат О.В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 20 с.
11. Личенко І. Адміністративно-правові основи гарантування захисту законних інтересів громадян України у сфері власності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 410–417.
12. Чернописька В.З. Адміністративно-правові гарантії діяльності релігійних організацій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 38 с.
13. Склема Т.Ю. Нормативно-правові гарантії прав громадян України на трудову діяльність за кордоном. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 39–43.
14. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 22 с.

15. Радченко О.І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 194 с.
16. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 56–57.
17. Компанець К.В. Гарантії державного ладу та інші суміжні категорії: питання співвідношення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 71–77.
18. Безчастний В.М. Актуальні проблеми захисту прав, свобод та законних інтересів громадян України в процесі здійснення правоохоронної діяльності в сучасних умовах : матеріали круглого столу. Донецьк, 2007.
19. Лаврик М.А. Гарантии конституционных прав человека (соматический аспект) : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Иркутский государственный университет. Иркутск, 2006. 232 с.